

ՀՏԴ

Գրականագիտություն

**ԱԶԱՏԱՍԵՐ ԱՐՑԱՆՑՈՒ ԿԱՄՔԻ ՈՒԺԻ ԵՎ ՎՃՌԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ
ԱՐՑԱՑՈՒՄԸ Մ. ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆԻ ԱՐՁԱԿՈՒՄ**

Ա.Բաղդասարյան

Մաքսիմ Հովհաննիսյանի գրական ձեռքբերումների յուրահատուկ դրսևորումների ելակետում մարդու հոգևոր եւ ֆիզիկական գոյության մշտնջենական պայքարի հաղթարշավն է, մարդու «ներսի ու դրսի» ընդգծված պատկերումն՝ անմիջական բացահայտումներով, համոզիչ ու հաստատուն եզրահանգումներով, որոնց հեղինակը հասնում է հոգեբանական եւ փիլիսոփայական հիմնավոր դրույթների ընդհանրությամբ: Նրա կերտած հերոսներն ինքնություն, գործունյա, ակտիվ, գաղափարական հայացքների մարդիկ են, անհատականություններ՝ անկախ նրանց գտնվելու վայրից, հասարակական դիրքից, սոցիալական իրավիճակից, սեռից, տարիքից: Նրանք իրական մարդիկ են՝ իրական ձեռքբերումներով, վայրէջքներով ու վերելքներով: Գրողը հատկապես մեծ ուշադրություն է դարձնում իր հերոսի եւ վերջինիս գործունեությամբ պայմանավորված ներույթների հոգեբանական բացահայտումներին ու պարզաբանումներին: Առաջնային պլան է մղվում մարդն իր բնույթով ու հոգեբանությամբ, ինչը պատահական չէ, քանի որ արդի ժամանակաշրջանում հոգեբանությունը դիֆերանցվում է՝ դառնալով մարդկանց փոխհարաբերությունների, իմացական, գեղագիտական ու բարոյաէթիկական պատկերացումների բարդ աշխարհի անխախտելի մասը: Հովհաննիսյանն իր արձակում, անդրադառնալով կյանքի բազմաթիվ հարցերին, առավելապես շեշտը դնում է՝ մարդկային հոգեբանության վրա, ինչին հասնում է դիտակետում ունենալով նրա՝ ինչպես հասարակական, այնպես էլ ազգային հոգեբանության առանձնահատկություններին: Գրողի ստեղծած աշխարհն իրեն լավ ծանոթ Արցախ աշխարհն է եւ նրանում ապրող մարդիկ, որոնց հետ հեղինակը հարաբերվում էր «տանու շորերով», առանց քաշվելու, քանի որ թաքցնելու բան չկա: Ինչպես հեղինակն է նշում, ինքն ու իր հերոսները միեւնույն միջավայրի մարդիկ են: Նրանք, ապրելով իրար կողքի, իրար ձեռ առնելով, իրենց «խումարի տալով», իրենք իրենց դուր գալու գուր ճիզերով ծանր գիշերներ էին լուսացնում եւ «հեռացող անցյալի» ու «տարտամ ու հրահրող գալիքի» սինթեզմամբ նրազում օրվա բարի ավարտի մասին: 2010 թ. լույս տեսած «Հոգնած նրեկո» գիրքն (լսմբագիր՝ Դավիթ Գասպարյան) ի տարբերություն Մ. Հովհաննիսյանի նախորդ գրքերի, բովանդակային եւ կառուցվածքային նոր ձեւաչափի մեջ է: Նրանում գեղեղված վիպակներն ու պատմվածքները նորովի են ներկայացնում կյանքն ու իրողությունը, մարդուն, նրա ներքին եւ արտաքին աշխարհը: Այստեղ եւս հեղինակը կուռ պոեմ ստեղծելու առանձնահատուկ նպատակ չի հետապնդում: Նրա մտքի արժեքային համակարգը մարդու հոգեֆիզիկական դրսևորումների միջոցով կյանքի ճիշտն ու սխալը բացահայտելն է՝ աշխարհում ինչ-որ բան փոխելու հավատով: Համադրելով անցյալն ու

ներկան, իրականն ու երեւակայականը՝ գրողը տալիս է ժամանակի ընդգրկումն նկարագիրը, որտեղ հակադրվում են նյութն ու հոգին, ոտնահարվում են մարդուն մարդ պահող կարեւորագույն արժեքները: Ժամանակային տարբեր ընդգրկումների հատույթում լավն ու վատը, ճիշտն ու սխալը խառնվում են իրար, եւ աշխարհը դառնում է խճանկար: Հովհաննիսյանը սինթեզելով հոգեբանական եւ երգիծական սկզբունքները, հանդես է գալիս ժամանակակից կյանքի քննադատությամբ: «Արմատը» խորհրդանշական վերնագիրը կրող վիպակում արձակագիրն անդրադառնում է կյանքի ուրախ եւ տխուր դրսևորումներին՝ բացահայտելով մարդկային հոգու գաղտնի դռները: Նրա հոգեբանական դիտարկումները ոչ միայն օգնում, այլեւ յուրովի են մեկնաբանում իրադարձություններն ու երեւոյթները: Հայ նորօրյա կնոջ իրական ու շոշափելի պատկերը ներկայացնելով՝ գրողն իր ընդգծումներում ու ընդհանրացումներով առանձնապես անդրադառնում է հայ եւ, ընդհանրապես, կնոջ ֆենոմենալ կերպարին: Բնության մեջ թույլ էակ համարվող կինն, իրականում ուժի ու գործության խորհուրդն ունի իր մեջ, որն առավել ընդգրկում է երեւում գրողի կերտած Հնդուշի կերպարի մեջ: Ղարաբաղի հայ կինը, մեն-մենակ հայտնվելով կյանքի հորձանուտում, կարողանում է հերոսաբար հաղթահարել բոլոր խոչընդոտները: Սեփական սխալների վրա սովորելով, սայթաքել ընկնելով եւ համարձակորեն բարձրանալով՝ Հնդուշը կարողացավ սերտել կյանքի դասերը եւ բացահայտելով աշխարհն ու մարդուն՝ գտավ իրեն, իր սեփական ես-ի իրական տարածքը: Բնավորությամբ եւ վարքագծով Հնդուշը փոքր-ինչ առանձնանում է հայ գրականության մեջ եղած կանանց կերպարներից: Նա, համառ ու կամային անհատականություն լինելով, ձգտում է հասնել իր նպատակին՝ թեկուզ գոհողությունների գնով: Արժանավայել ու ապահով ապրելու անմար նրազանքը կյանքի կոչելու համար Հնդուշն անցնում է անվերջ թվացող տառապանքների միջով, մեն-մենակ, առանց որեւէ մեկի աջակցության ու միջամտության: Հնդուշի ամբողջ կյանքն աննահանջ մաքառում է գեղեցիկ ու արժանապատիվ ապրելու համար: Ընտանիքի ապահովվածությունը, երեխաների կրթությունը եւ մի շարք այլ ձեռքբերումներ հնարավոր են դարձել հերոսուհու համառության, ուժեղ կամքի, աշխատասիրության շնորհիվ: Աղջկա՝ Ռեբեկայի տնից հեռանալն ու գաղտնի ամուսնանալը, փոքր որդու՝ Աբրիկի սխալ կենսակերպը, բանակում գտնվող որդու՝ Մարտիկի մեքենա ունենալու տարիների նրազանքը Հնդուշի մտահոգությունը, ցավն ու ուրախությունն են:

Պատերազմը ոչ միայն փոխեց հայ ավանդական ընտանիքի կառուցվածքն ու բովանդակությունը, այլեւ հիմք դարձավ մի շարք ընտանիքների չկայացմանը: «Գոտկատեղից ցածր» վիպակը հենց միայնակ սրտերի, չկայացած ընտանիքների դժբախտ պատմությունների անդրադարձ է: Հեղինակն իր կյանքից մի դրվագ ուրվագծելով, առանձնապես շեշտը դնում է նրանում հայտնված համակրելի երիտասարդի վերհուշի վրա: Սուվգայիթյան ծանր օրերի դաժանությանն ակնհասեւն ու մասնակից

Թուրիկն օպերատոր Ժորիկի միջոցով ծանոթանում է հեղինակի հետ, ով աշխատում էր որպես լրագրող եւ մի քանի ամիս անց արդեն որպես ծանոթի, հանդիպում է նրան, ու նրանց միջեւ տեղի ունեցած խոսակցության արդյունքում Հովհաննիսյանը տեղեկանում է սումգայիթյան դաժան օրերի, արցալայան արյունալի դեպքերի ու իրադարձությունների մանրամասնությունների մասին: Նպատակ հետապնդելով բացահայտել ոչ միայն պատերազմական գործողություններն ու երկու ազգերի միջեւ ծագած կոնֆլիկտները՝ այլեւ մարդկային ճակատագրերի նկարագրությամբ՝ կյանքի եւ մարդու էության խորքերը թափանցելը: Վիպակում առկա են նաեւ ազգային առանձնահատկությունների պարզաբանումն ու արժեւորումը: Հեղինա կը հերոսի մտքերի բարձրաձայնման միջոցով բացահայտում է նրա կերպարն՝ ընդգծելով ազգային յուրահատկությունները: «Ղարբաղցին իր մասին հոգնակի է խոսում, համեստ է,- Տանկի վրա ենք աշխատում»¹, - Ռուբիկի կերպարը ներկայացնելու ժամանակ ընդգծում է հեղինակը: Նա իր հերոսների միջոցով բացահայտում է իրենց իսկ կենսագրության որոշ մանրամասներ, որոնք ոչ միայն նրանց կյանքի բնութագրիչներն են, այլեւ մի ողջ ժողովրդի: Հայ ժողովրդի դժվար մաքառումների, հպարտությունների ու հաղթահարումների մասին է «Գոտկատեղից ցածր» վիպակի բովանդակային առանցքը:

Ղարբաղի եւ դարբաղցու ցավերի եւ ուրախությունների, կորուստների ու կարոտների մասին է նաեւ «Մոլորակ «Փակուղի» վերնագիրը կրող վիպակը: Հեղինակն, ընթերցողին ծանոթացնելով Ստեփանակերտի Փակուղի փողոցի եւ նրանում ապրող տասնչորս սեփական տների բնակիչների հետ, շեշտը դնում է նրանցից առավել ակտիվների կյանքի ու կենսակերպի նկարագրության վրա: Դիմելով Ղարբաղյան բարբառի հյութեղ բառ ու բանին՝ ռեալիստական գույների թանձրությամբ եւ հումորի նուրբ պատկերավորությամբ ստեղծում է կենդանի եւ իրական կերպարներ՝ արժեւորելով նրանց անհատականությունն ու մարդկային պարզորոշ դեմքն ու դիմագիծը: Վիպակում արտացոլված կյանքն ու նրանով ապրող մարդու հոգեկերտվածքը ընդգծվում ու ընդհանրացվում են աշխույժ երկխոսությունների, վերհուշի, հումորի, հերոսների քաղաքացիական եւ բարոյական ակտիվ դիտարկումների միջոցով: Փակուղի փողոցի բնակիչներ թաղում Սրապը, Ապետնակը՝ Պոտին մականունով, Ստեփանը, մտավորական Հայկ-Արամը, Լիպարիտը, Ելիզավետա Գետրգենյանն եւ այլոք Փակուղին մի յուրօրինակ մոլորակ են դարձել, որտեղ հավաքվելով՝ նրանք խոսում են խորհրդային կարգերի եւ նրա փլուզումից հետո երկրի սոցիալ-հասարակական իրադարձությունների դրական ու բացասական փոփոխությունների մասին: Անցյալն ու ներկան համադրելով ու հակադրելով՝ գրողն անդրադառնում է առկա մի շարք հիմնալնդիրների:

¹ . Մ. Հովհ., Հոգնած երեկո, «Վաչագան Բարեպաշտ» հրատ., Ստեփ., 2010, «Գոտկատեղից ցածր», էջ 55:

«Մոլորակ «Փակուղի» վիպակում արժամվում է հայ ավանդական ընտանիքում տղամարդու և կնոջ դերերի փոփոխության արդիական խնդիրը: Փակուղի փողոցի և նրա բնակիչների վարք ու բարքի, օրախնդիրների ու օրակարգի մասին որպես վերջաբան, հեղինակը «Հրաժեշտից առաջ» վերնագիրն է ընտրել: Այստեղ երեւան են հանվում ոչ միայն աշխարհի մի աննշան հատվածում տեղավորված մոլորակի՝ Ստեփանակերտի Փակուղի փողոցի և նրանում ապրող մարդկանց ցավերը, ուրախություններն ու պատմությունները, այլև հենց գրողի մտքի փիլիսոփայական դիտարկումները կյանքի և աշխարհի, մարդու և նրա զգայական աշխարհի շուրջ: «Աշխարհի զոյությունն իմաստավորվում է մեր զգացողությունների մեջ: Առանց մեր մասնակցության աշխարհը կորցնում է որևէ իմաստ»¹, - գրում է հեղինակը: Կյանքի հարաբերական ու պարադոքսալ դրսևորումների շուրջ գրողի ըմբոստացումները, հոգու ընդլվզումները, կորուստներն ու երազանքները հակասական հարցերի ու հարցականների ալիք են բարձրացնում: Արձակագրի մտահոգությունը Փակուղի փողոցի և նրա բնակիչների աշխարհից հեռանալու, անհուշ մոռացվելու խնդիրն է: Ժամանակի ընթացքում ամեն ինչ փոխվում է. հները գնում են, գալիս են նորերը, արդեն նոր հոգսերով, նոր ցավերով և ուրախություններով: Հեղինակն, ընդհանրացնելով և ընդգծելով Լիպարիտի ու Ոսկեհատ տատի ցավն ու տառապանքը, Սրապի, Ստեփանի խոսքակռիվը, մտավորական Հայկ - Արամի լրացումները, հատկանշում է այն կարևոր իրողությունը, որ, այնուամենայնիվ ոչ-որ և ոչինչ չի մոռացվում անկախ ժամանակից և տարածության հեռավորությունից: Այստեղ գրողը շեշտը դնում է առավելապես անցյալը չմոռանալու կարևորության վրա: Ներկան հիմնված է անցյալի վրա, և ինչքան էլ նորերը գան՝ իրենց նոր հոգսերով, նոր ուրախություններով և ինչ բառերով էլ ձեռնարկեն սիրո և վշտի զգացումները, միեւնոյն է «մի անանուն կարոտ կշարունակի անզթորեն թեւածել «Փակուղի» մոլորակի ոլորտներում»: Զանի որ ծառի ամրությունն արմատով է պայմանավորված: Պատահական չէ, որ արձակագիրը «Հոգնած երեկո» գրքի առաջին շարքը, որը երեք վիպակից է բաղկացած, սկսել է «Արմատ» խորհրդանշական վերնագիրը կրող վիպակով:

Գրքի հաջորդ շարքը «Ծանր կաթիլ» հետաքրքիր վերնագիրը կրող չորս պատմվածքների ամբողջությունն է: Այն, որ արձակագիրն առաջին անգամ է անդրադառնում վիպակի ժանրին և յուրովի է ներկայանում այս ձեռագրի մեջ, ինքնին նորույթ է: Սակայն գրքում տեղ գտած պատմվածքները եւս իրենց բովանդակությամբ ու թեմատիկայով, խոսքի և մտքի կառուցվածքով նոր ձեռագրի և են հանդես գալիս: Բարդ հոգեբանական վերլուծությունները, փիլիսոփայական դրույթներն իրենց տեղն են գիշում նորօրյա արձակի առաջ քաշած պարզությանը: «Ծանր կաթիլ» պատմվածքը, որը համանուն շարքի առաջին գործն է, թեմատիկ առումով պատերազմական և

¹ . Ն. տ., «Հրաժեշտից առաջ», էջ 121:

հետպատերազմական իրադարձությունների, առանձնապես զինծառայողների ու զինվորական կյանքի մասին է: Արձակագիրն, առաջին դեմքով ներկայացնելով դեպքերն ու իրադարձությունները, հերոսների միջոցով համեմատության մեջ է դնում երեկն ու այսօրը: Կամոյի, Հովիկի, Գրիգորի, Մխիթարի և այլ քաջորդիների հուշերի, մտահոգությունների ու հիասթափությունների միջոցով գրողը բացահայտում է ժամանակի իսկական դեմքը: Մալաթիայի գիտահետազոտական ինստիտուտի առաջատար ինժիները, թողնելով աշխատանքը, Երևանի տունն ու տեղը, գալիս է Ղարաբաղ՝ պատերազմին մասնակցելու համար: Պատերազմի բոլոր օրերին կռվի դաշտում, կրակի տակ տանկ ու մարտական այլ տեխնիկա վերանորոգելով՝ «պրոֆետը» մականունն է ստանում: Եվ ահա խաղաղ ժամանակներում երիտասարդ սպան ականատեսն ու մասնակիցը լինելով զինվորական, ապա հասարակական-քաղաքական անարդարությունների, խորը հիասթափություն է ապրում: Եվ որոշում է վերադառնալ Երևանի իր տունը և ինժեներական խոստումնալից աշխատանքին: Երիտասարդ սպան չկամությամբ է գալիս այդ որոշման, ինչի շուրջ խոսելու և խորհրդակցելու նպատակով հանդիպում է քնռու (հեղինակի մասին է խոսքը) հետ և օդու բաժակների հաջորդականության մեջ խոսում իր մտահոգությունների ու հիասթափությունների մասին: Նա, անդրադառնալով պատերազմական ծանր տարիներին, ցավով է արձանագրում խաղաղ ժամանակներում կատարվող անարդարությունները: Այս ճակատագրական ժամանակաշրջանն իր բոլոր դրսևորումներով լավագույն ձևով արտացոլվում է «Ապաստարան» պատմվածքում, որտեղ, հեղինակային ես-ի առկայությամբ, Հովհաննիսյանն անդրադառնում է իր երկրի, իր ժողովրդի ինքնապաշտպանության կարեւորագույն դրսևորումներին, նրանց հոգու և կամքի ուժի ընդգծմամբ ներկայացնում պատերազմն ու նրա ցավալի հետևանքները: Դիպուկ բնութագրումներով, իրականության ճշգրիտ պատկերմամբ արձակագիրը բացահայտում է ոչ միայն քաղաքի ներքին անցուդարձը, այլև նրանում ապրող հայտնի ու անհայտ դեպքերն ու դեմքերը՝ հատկանշելով նրանց կենսակերպն ու հոգեկերտվածքը: Գրողի նպատակը Ղարաբաղի և ղարաբաղցու կյանքի և հոգեբանության, բնույթի ու բնավորության հատկանշական գծերն ընդհանրացնելն ու բացահայտելն է: Իր իսկ կյանքի որոշակի դրվագների նկարագրության միջոցով արձակագիրը բացահայտում է ժամանակաշրջանի դժվարություններն ու անհարթությունները: Այստեղ լավագույն ձևով երևում է նաև կնոջ կերպարի հանդեպ ունեցած նրա ջերմ զգացումը: Եվ պատահական չէ, որ հեղինակը պատմվածքը նվիրում է հենց իր կնոջը՝ Ջոյա Թորոսյանին, ով մանկաբարձուհի լինելով, անձնական օրինակով և մասնագիտական գիտելիքներով արդարացնում է իրեն: Հեղինակն իր մեկ օրվա տնտղության տեքստային պայմանական ժամանակի մեջ կարողանում է ցույց տալ ներկան՝ իր բոլոր դրսևորումներով: Թշնամու արկերից պաշտպանելու համար գրողը կնոջ հետ տեղավորվում է մետաքսի կոմբինատի կառուցված

«բանվորական տներ» անվանվող շենքերից մեկի ապաստարանում: Ասի ու սարսափը, որ պատել էր արցախական աշխարհին, մի հարկի տակ էր հավաքել մանկաբարձին, գրողին, հաշվապահին, վարպետին, ծաղկավաճառին, բոլոր-բոլորին՝ անկախ սեռից, տարիքից, հասարակական դիրքից ու մասնագիտական բնագավառից: Նրանք մտածում էին միայն կենդանի մնալու մասին: «Այդ պահին ոչ ոքի չէր մտաւոգում, թե ինչպէս են բնակարանները ավերվում, եւ ներսի կահ-կարասին ոչնչանում՝ տարիներով մի կերպ խնայված փողերով ձեռք բերած»¹, - գրում է հեղինակը: Հովհաննիսյանը թե հերոսների վարք ու բարքի, թե իր հիմնավորումների ու համոզմունքների առանցքում շեշտը դնում է հայ մարդու՝ հայրենի հողի հանդեպ տածած անմնացորդ սիրո, նվիրվածության արժեւորման վրա: Այլապէս, ինչպէս մեկնաբանել փոքրիկ Հովիկի այն մեծ երազանքը, թե երբ տասնվեց տարեկան կդառնա, որ կարողանա կռվի գնալ: Իսկ տասնվեցի մեջ մտած Վահանը, երդվելով «մոլոդոյների» ջոկատին, պատրաստվում է մեկնել պատերազմի դաշտ՝ թողնելով սիրած աղջկան եւ չկարենորելով իր առողջական խնդիրները: «Արդեն որոշված է, երդում եմ տվել молодой-ների ջոկատին, գնալս հաստատ է»², - ասում է Վահանը: Նույնքան դրամատիկ ու հերոսական է ներկայացնում աղջկա՝ հղիությունը չընդհատելու հաստատուն որոշումը: Ծնողներից գաղտնի պահելով երեխա ունենալու փաստը՝ նա վախից ու նյարդային լարումից արյունահոսություն է ունենում: Իսկ երբ լսում է երեխայի հոր գոհվելու մասին, որոշում է, որ երեխան պետք է ծնվի, որպէս նրա միակ հիշատակը: «Ես ոչինչ չասացի: Հոգիս լցվել էր: Վերամբարձ մտածեցի՝ այս ժողովրդին հաղթել չի լինի»³, - եզրակացնում է գրողը:

«Ծանր կաթիլ» վերնագիրը կրող չորս պատմվածքներից բաղկացած շարքն ամփոփվում է «Ապաշխարանք» պատմվածքով: Այստեղ հեղինակն անցյալ-ներկա ժամանակային պայմանականության մեջ անդրադառնում է Արցախյան պատերազմի եւ հետպատերազմյան դաժանություններին ու դժվարություններին, մարդկային եւ անմարդկային դեպքերին ու դեմքերին: Հիշողության, վերհուշի, երկխոսության եւ գեղարվեստական այլ միջոցների գործածությամբ Հովհաննիսյանը համադրում ու հակադրում է Ղարաբաղի եւ դարաբաղձու հասարակական, քաղաքական, սոցիալ-տնտեսական, հոգեբանական տարաբնույթ իրողությունները: Գրողի մտքի շեշտադրումը թերեւս դրվում է այն ցավալի իրողության վրա, որ Ղարաբաղի եւ դարաբաղձու պատերազմն այսօր էլ շարունակվում է: Եվ եթե Արցախի ազգային-ազատագրական անհավասար պայքարում հայր կարողացել է հաղթել իր միասնականության, հավատի եւ համախմբման շնորհիվ, ապա հետպատերազմյան ժամանակաշրջանում արդեն երկրի ներսում առաջացած գոյի խնդիրը նաեւ պայմանավորված է երկրի պառակտվածության, ժողովրդի

¹ . Ն. տ., «Ապաստարան», էջ 164:

² . Ն. տ., էջ 161:

³ . Ն. տ., էջ 167:

անհամախառնության իրողությամբ: Դեպքնայի մեջ հայտնված հասարակության անդամը հայտնվել է հոգու այլասերման վտանգի տակ՝ չկարողանալով հաղթահարել պատերազմին հաջորդող հիասթափությունը: Արցախյան ազգային-ազատագրական պայքարում հայի հոգում ծնված լույսն ու հրավառությունն ասես խամրեց պայթյունավտանգ խաղաղության պայմաններում: Դրա պատճառը, թերևս պայմանավորված է անցումային շրջանի ցավագին երևույթների առկայությամբ: Դրանցից վատթարագույնը Օլիգարխի՝ անհուսալի վիճակում հայտնված մարտական ընկերոջ աշխատանքի վերցնելու խնդրանքը մերժելու կարողությունն է: Փորլուծությունից «կեփերը շոշած եւ ամոթահար ճուտոն» վաղուց արդեն ճուտո չէ, այլ «թիկունքավոր աթոռին» բազմած մարտական խաչի ասպետ, ում առաջ վիզ է ծռում, դառնում «կուզուկծիկ», «շեֆի» ամոթալի դեպքերի կենդանի մնացած միակ անցանկալի հիշեցումը՝ նախկին քաջ ու անվախ հրամանատարը, ով այլևս հրամանատար չէ, այլ «հասարակության մեջքի հոռը» հարող «հիշողության անտեսանելի կոշտուկ»: Հովհաննիսյանը ձեռքը դնելով ժամանակի կենդանի զարկերակին, հասել է իրականության ճշգրիտ առերևանմանը. «Իսկ նրանք՝ այդ ջահել տղաները, այլևս հերոսներ չեն: Ասպարեզում չհերոսաներն են դիրքավորվել: Ապաշխարհի՛ր, երկիր աշխարհի՛»,¹,- եզակիից գալով դեպի ընդհանուրը՝ արձանագրում է հեղինակը, խնդրի գլոբալացումն ընդհանրացնելով «երկիր աշխարհ» ընդհանրության միջոցով: Առանձնակի նշանակություն տալով հերոսների հետ կատարվող իրադարձությունների ու երևույթների հոգեբանական բացատրությանը՝ գրողն, ընդգծում է մարդ-անհատի ներքին եւ արտաքին աշխարհը, օգտագործելով նրա ինտելեկտուալ եւ զգայական ներուժը: Երևույթի հակառակ պրոցեսը եւս առկա է գրողի գրական ընկալումների դիրքորոշումներում:

«Հոգնած երեկո» գրքում զետեղված համանուն պատմվածաշարը եւս աչքի է ընկնում մտքի թարմությամբ, յուրօրինակ պատմելաձևով, կենդանի նկարագրություններով, խորիմաստ երկխոսություններով եւ գեղարվեստական այլ միջոցներով: «Օրերից մեկը», «Եզակի թվով», «Գենադիկ», «Հոգնած երեկո» պատմվածքներում կյանքն ու մարդկային բնավորությունը հանդես են գալիս միասնաբար: Պատմվածքների գլխավոր հերոսը, գրողն է, ով պատմելով խելված ճակատագրերի, ուրախ ու տխուր օրերի, իրադարձությունների, մարդկանց հոգու տարբաբնույթ դրսևորումների մասին, իմաստավորում է նրանց փիլիսոփայությունը: «Վերջին որոշումը» խորհրդանշական վերնագիրը կրող պատմվածքի հերոսներ Արամն ու Վարշամը իրենց խոսքի, վերհուշի ու ներքին մենախոսության միջոցով բացահայտում են ոչ միայն իրենց կյանքի հետաքրքիր դրվագները, այլև իրենց գյուղի ու գյուղացիների ճակատագրերը: Այս ամենի հիմքում ընկած եոզյուդ-քաղաք հակադրությունը եւ հակադրությունից առաջացած հարցերն

¹ . Ն. տ., «Ապաշխարանք», էջ 175:

ու հիմնական դիրքերը: Հետաքրքիր երկխոսության միջոցով քաղաքում բնակվող Արամն ու գյուղում ապրող Վարշամը համագյուղացիներ լինելով եւ տարիներ հետո հանդիպելով իրար, խորհրդածում են գյուղից քաղաք գնացող մարդկանց, նրանց սոցիալական եւ հոգեբանական ակնհայտ փոփոխությունների եւ հոգեբանական մի շարք այլ հարցերի շուրջ: Նրանց խոհափիլիսոփայական դիտարկումներում առանձնահատուկ տեղ է գրավում ճակատագրի գործոնը: Վերհիշելով անուններ ու պատմություններ՝ հերոսները կիսվում եւ համաձայնվում են կյանքի եւ աշխարհի արդար ու անարդար դրսևորումների, մարդու բախտավոր կամ դժբախտ լինելու պայմանականությունների գաղափարին: Հովհաննիսյանի հերոսներն ինտելեկտ եւ հարուստ ներաշխարհ ունեցող մարդիկ են՝ անկախ նրանց բնակվելու վայրից, սոցիալ-հասարակական դիրքից, սեռից ու տարիքից: Աշխարհ-կյանք- մարդ- ժամանակաշրջան. ահա այս միացյալ օղակի շուրջ են գրողի խորհրդածությունները, խռովությունները, վեճերն ու համակերպումները: Ինչի լավագույն դրսևորումը «Քամահրանքներ» պատմվածքն է «Սպիտակ ագռավներ» շարքից: Որպես բնաբան՝ գրողն ընտրել է Նիգշեի հետևյալ միտքը. «Ամբողջովին պինդ միայն ամենաազնիվն է լինում»¹: Աշխարհի անարդարությունների եւ մարդկային հակասական բնավորությունների հարաբերակցման արդյունքում առաջացող անհավասարությունների շուրջ են գրողի «ինքնահերձվող» մտքերը: «Հուպիտ տեսիլքները դուրբուղ են արել, մտքերդ ալեկոծվում են, ինքդ քո մեջ փոթորվում ես՝ կռվելով աշխարհի դեմ, մարդկանց դեմ, բայց վերջ ի վերջո հանգում ես այն մտքին, որ անհնար է անարդարության առաջն առնել: Մեն մենակ ի~նչ պիտի անես սառն իրականության դեմ հանդիման: Ծնվում են ինքնահերձվող այս մտքերը...»², - նշում է արձակագիրը: Ես, նա, մյուսը խորագրային տարանջատման ընդգծումներով գրողը համեմատության մեջ է դնում տարբեր կենսակերպի ու հոգեկերտվածքի տեր մարդկանց, որոնք անցյալում հոգեբանական, սոցիալ-հասարակական այլ իրավիճակում էին գտնվում, ներկայում՝ այլ: Նրա մտքի դիտակետում Արցախի եւ արցախցու անցյալն ու ներկան է, որոնց արտացոլանքում առերեսվում է նաեւ ապագան: Արցախյան պատերազմի, խորհրդային կարգերի փլուզման եւ հետպատերազմյան խառնաշփոթի հետեւանքով երկփեղկվեց հասարակությունը, ինտելեկտին ու զգայական աշխարհին փոխարինելու եկան նյութն ու բնագիր: «Բնագիր գործեց: Մորթու զգացողությամբ նախապատվությունը տրվեց բարեկամական-ազգակցական կապերին: Հնու զնալ պետք չէր, փնտրտուքի կարիք չկար. հավաքվեցին, իրենք իրենց նշանակեցին»³, - իրականության պարզ ու կենդանի գույներով ներկայացնում է հեղինակը: Գրողը քաղաքական, սոցիալ-հասարակական, բարոյական

¹ . Ն. տ., «Քամահրանքներ», էջ 240:

² . Նույն տեղում, էջ 240:

³ . Նույն տեղում, էջ 242:

խնդիրների շոշափման մեջ պատկերում է կյանքի և մարդկային հոգու բաց և անտեսանելի տարածքները: Միահյուսելով հոգեբանական ու երգիծական սկզբունքները՝ ռեալիզմի բարձրագույն դիրքից Հովհաննիսյանը քննադատում է ժամանակակից կյանքի արտասովոր կողմերը, մարդկային աղավաղված բարքերն ու սովորությունները: Իր ձեռագծով, կառուցվածքով, թեմատիկ ու բովանդակային հարցադրումներով պատմվածքը որոշակի ընդհանրություններ ունի Նար-Դոսի «Ես և նա» ստեղծագործության հետ: Հոգեբանական վերլուծության ենթարկելով սոցիալական և բարոյական հակադիր բևեռներում գտնվող մարդկանց վարքն ու բարքը՝ Հովհաննիսյանը կյանքը դնպի լավը փոխելու, անարդարության առաջն առնելու նպատակ է հետապնդում:

Աշխարհում արդարության հաստատման, արդար հասարակության գոյության և այլ երիտասարդական երազանքների, դեպքերի ու հիասթափությունների մասին է «Թխկենու սովերի տակ» խորհրդածությունը, որտեղ հեղինակը մարդ-բնություն համեմատականում շոշափում է մարդու և մարդկայինի հարցը: «Ամենից բեթարը էն է, որ մարդիկ աշխատանքից խամրացել են, աչք պահած սպասում են, թե որտեղից մի օգնություն կստանան: Հիմա ամոթ չեն համարում, որ աղբարկղներում... մարդու լեզուն պատ չի գալիս, որ ասի, հավի քթոթ են անում, կամ ձեռքը մեկնած մուրացկանություն են անում: Փող են պարտք վերցնում և գիտեն, որ չեն վերադարձնելու: Ամոթը վերանում է. աչքիդ մեջ նայում են ու սուտ են խոսում»¹, - իր երկրի, ժողովրդի ճակատագրով մտահոգված ընդհանրացնում է «Տազնապներ» պատմվածքի հերոս Սոկրատը: Այստեղ առողջ երկխոսությունների միջոցով գրողն անդրադառնում է կյանքի փոքր ու մեծ ողբերգություններին՝ հատկանշելով մարդ-շրջապատ փոխհարաբերության ճիշտ դիտարկումները: Հեղինակային ես-ը պայմանական անվան տակ ընդգծելը և ընդհանրացնելը հարեւանների կյանքի ու կենսակերպի մեծ ու փոքր եղելությունների մասին է, որտեղ հեղինակը հոգեբանական վերլուծության է ենթարկում մարդու ներաշխարհը, հատուկ շեշտը դնելով սոցիալական խնդրի առկայության վրա: Երեմ-Շողեր ամուսինների, Մանուշար և ընկեր Համագասպ հարեւանների փոխհարաբերությունների նկարագրություններում գրողն արտացոլում է իրականությունը՝ իր լավ ու վատ դրսևորումներով: Պատմվածքում առավել շոշափելի է գրողի իրական կերպարը, ով Արմենակ պայմանական անվան տակ արժեւորում է պատմվածքում գործող անձանց կյանքի փիլիսոփայությունը: «Վիպասանի պոտենցյալ «Ես»-երը, այդ թվում չար դիպված «Ես»-երը, բոլորն էլ նրա

¹ . Ն. տ., «Տազնապներ», էջ 262:

հնարավոր գործող անձինք են»¹,- այս տեսակետն են առաջ քաշում Ռ-ընՆ Ուելլեքն ու Օսթին Ուորրեն «Գրականության տեսություն» գրքում:

Ժամանակաշրջանը եւ նրանում ապրող մարդկանց ապրելակերպն ու հոգեբանությունը բացահայտելու, չի կարող չլինել Հովհաննիսյանի եւս-ի առկայությունը: Գրողի ստեղծագործություններում ականատես ենք լինում նրա բնության եւ ապրումների, կենսակերպի ու աշխարհընկալումների իրական դիրքորոշումներին: Այս իրողությունն օգնում է գրողին ոչ միայն թափանցել մարդու կյանքի ու հոգու հայտնի ու անհայտ տարածքները, այլ նաեւ՝ էլ ավելի հավաստի ու անմիջական է դարձնում իրականության արտացոլման գործընթացը: Ընդհանրապես այս իրողությունը գրականության անդաստանում սովորական երեւույթ է: Ցանկացած գրող հերոսի կերտման գործում կամա թե ակամա առաջնորդվում է իր անխափան եւս-ի ընդհանրական ընդգծումներով: Պատահական չէ Ֆլոբերի այն խոստովանությունը, որ Տիկին Բովարին ինքն է, ինչպես Դոստոևսկին, ով իր էությունը ներկա է չորս կարամագով եղբայրների մեջ:

«Անքնություն» պատմվածքում Հովհաննիսյանը հանդես է գալիս որպես գլխավոր հերոս՝ խախտելով Լեսինգի հայտնի այն սկզբունքը, որ «պետք է վերանալ պատմողի հայեցակետից եւ գործել գործող հերոսներից յուրաքանչյուրի տեղը»²: Սակայն Հովհաննիսյանի՝ պատմողի հայեցակետից չվերանալու դիրքորոշումը բնավ պայմանավորված չէ գրողի տաղանդի, կենսափորձի ու վարպետության կամ երեւակայության պակասով, ինչի վառ վկայությունը նրա գրական եւ հրապարակախոսական առատ եւ արժեքավոր հունձքն է: «Անքնություն» պատմվածքում, թերեւս, այուժեն է նման մատուցման ուղենիշ հանդիսանում: Հենց այուժեի միջոցով է գրողը վերստեղծում իր հերոսի գործողությունների յուրօրինակ շղթան: «Եթե կոմպոզիցիան թեմայի զարգացման տրամաբանությունն է, ապա այուժեն հեղինակի համար դառնում է բնավորության կազմավորման միջոց»³,- հատկանշում է գրականագետ Զավեն Ավետիսյանը:

Պատմվածքում հեղինակը ժամանակաշրջանի խնդիրներին է անդրադառնում՝ երգիծական նուրբ երանգներով հատկանշելով ազգային բնավորության որոշակի գծեր:

«Հոգնած երեկո» գրքի եւ վիպակները, եւ պատմվածքներն ինքնատիպ են, ընդգրկուն, համոզիչ թե՛ կառուցվածքային, թե՛ բովանդակային ձեւաչափով: Նրանցում արծարծված խնդիրներն, արդիական լինելով, բարձրաձայնում են թե՛ տվյալ միջավայրի, թե՛ ընդհանրական իրողության

¹ Ռ-ընՆ Ուելլեք, Օսթին Ուորրեն, «Գրականության տեսություն», Երևան, 2008, էջ 123:

² . Лессинг Г. Э., «Гамбургская драматургия», М. Л., 1936, стр 123.

³ . Զ. Ավետիսյան, Գրական ստեղծագործական հոգեբանություն, ԵՊՀ հրատարակչություն, Երևան, 2011, Լիտոպեդիա՝ բանասիրության հայերեն հանրագիտարան, 2013, հոկտեմբեր:

ընդգրկումների, հիմնավորումների՝ լավ ու վատի, ճիշտ ու սխալի մասին: Գրողի նպատակը մարդկային հոգեբանության և բնավորության բացահայտումն է, որն իրականացվում է նրա տաղանդավոր գրչի միջոցով:

Գրականություն

1. Մ. Հովհ., Հոգնած նրեկո, «Վաչագան Բարեպաշտ» հրատ., Ստեփ., 2010:
2. Ռընն Ունլլեք, Օսթին Ուորրեն, «Գրականության տեսություն», Երևան, 2008:
3. Г.Э.Лессинг, «Гамбургская драматургия», М. Л., 1936:
4. Զ. Ավետիսյան, Գրական ստեղծագործական հոգեբանություն, ԵՊՀ հրատարակչություն, Երևան, 2011:
5. Մ. Խանյան, Մ. Հովհաննիսյան, Լեռնադքայրի վիպաշխարհը, Ստեփանակերտ, 2007:
6. Լիտովնիկա՝ բանասիրության հայերեն հանրագիտարան, 2013, հոկտեմբեր:
7. Վիքիպեդիա՝ ազատ հանրագիտարան, 2013, սեպտեմբեր:

Отражение силы воли и решимости свободолюбивого арцахца
в прозе М.Ованнисяна

А.Багдасарян

Резюме

В данной статье рассматривается и оценивается книга одаренного писателя Максима Ованнисяна «Уставший вечер», изданная в 2010-ом году. В ней отражается истинная картина прошлого, настоящего Арцаха и арцахца, в свете богатого фольклора.

В центре внимания автора статьи также и те рассказы, в которых автор отражает силу воли свободолюбивого арцахца с его мечтой жить на своей независимой исторической родине.

Reflection of willpower and Determination of Freedom-loving People of
Artsakh in the prose of M.Hovhannisyana

A.Baghdasaryan

Summary

The article is devoted to the book of the gifted writer Maksim Hovhannisyana "The tired evening" published in 2010. It expresses the complete scene of the present and future of Artsakh and its people through Karabakh folklore.

The author pays special attention to those stories which reflect the will and determination of freethinking Artsakh people, their dream to live in the independent historical homeland.